

FUNDACIÓ CATALANA DE
L'ESPLAI

ACTIVITATS EXTRAESCOLARS I SERVEIS EDUCATIUS

Jornades Finals del Congrés del XXV Aniversari de la FaPac

1-2 desembre 2001

Roser Batlle
Fundació Catalana de l'Esplai

1. ELS MODELS BÀSICS D'ATENCIÓ EDUCATIVA EN EL LLEURE INFANTIL A EUROPA

Tot apunta, en l'àmbit europeu, a un augment progressiu de la sensibilitat social i les mesures polítiques a favor de la consolidació de les iniciatives d'educació en el lleure dels infants.¹

Els països de la Unió Europea estan preocupats per molts afers i reptes que tenen a veure amb els infants i els adolescents. Malgrat que cap abordatge sectorial resol, per si mateix, problemes que són globals i complexos, moltes veus reclamen un repensar el temps lliure en clau educativa com a element de cohesió entre les accions de les famílies, les escoles i el territori.

1.1. Orígens i característiques

A diferència del desenvolupament a Catalunya i a Espanya, les iniciatives europees d'atenció als infants en el lleure neixen sobretot arran la **incorporació creixent de la dona al mercat laboral**. Això és especialment visible al Regne Unit i als països del centre i nord d'Europa, on la proporció de dones que treballen fora de la llar és més elevada que als països del sud.

Als països del nord molt sovint aquestes iniciatives s'emmarquen en accions globals de desenvolupament territorial i comunitari. Especialment en zones econòmicament deprimides, reben un impuls considerable de l'administració pública i els barems d'avaluació inclouen, de manera especial, la **quantitat de llocs de treball** generats o facilitats tant pel fet d'haver afavorit la inserció laboral de les mares com pel fet d'haver creat nova ocupació en el sector del lleure.²

D'altra banda, també es palesa una inquietud social vers **els riscos d'exclusió**. Aquesta preocupació *in crescendo* neix, malauradament, del toc d'alerta que representen determinats fenòmens lligats als riscos d'exclusió social i al deteriorament de la convivència: la immigració i el consegüent augment de la xenofòbia, el nivell de conflictivitat en les aules, les dificultats de pares i mares treballadors per aportar educació i seguretat durant totes les hores que l'infant ho necessita, etc.

Tanmateix, quan s'han pres mesures fortes de consolidació de les iniciatives i dels centres d'educació en el lleure, els resultats han superat les expectatives purament de "contenció del conflicte",³

La conseqüència lògica d'aquest origen és que la majoria de les iniciatives en aquests països tenen un **marcat caràcter social o assistencial**, on són molt menys presents els elements pedagògics o metodològics. També és significatiu el fet que, als països escandinaus, sovint s'utilitza el concepte de centres o serveis d'educació no formal per descriure no solament les iniciatives d'atenció als infants fora de l'horari escolar, sinó també el segment d'educació clarament preescolar (0-6 anys).

A França, per contra, tot i que la variable del treball femení és tinguda en compte, el naixement d'aquestes iniciatives tenen molt a veure amb l'esclat dels anomenats

¹ Els informes de Glissov, P. , d'una banda, i Petrie, p. i Meijvogel, R., de l'altra, són ben explícits quant a la demanda *in crescendo* d'una major atenció al lleure dels infants a Europa.

² Des d'aquest punt de vista és representatiu l'informe: *After School Childcare Annual Report 1997-1998*, publicat pel Departament d'Educació de l'Ajuntament d'Edimburg i referit a les regions d'Eastlothian, Midlothian, Edimburg i Westlothian.

³ Els balanços dels projectes de promoció de l'esplai a Escòcia (op.cit) en són prou eloqüents.

moviments d'educació popular després de la Segona Guerra Mundial, i s'impregnen d'elements d'**animació sociocultural i dinamització comunitària**.

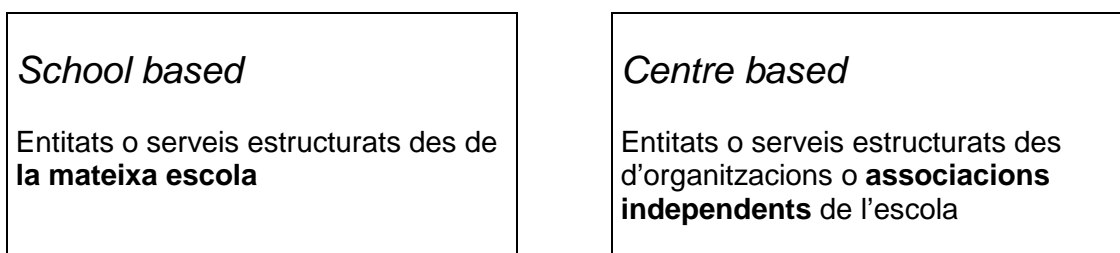
En tots els casos, però, hi ha una marcada sensibilitat per atendre una complexitat social creixent, derivada dels nous models familiars i dels reptes de la integració de la immigració.⁴

1.2. Tipologia dels serveis i entitats de lleure

Tots els investigadors europeus dels serveis d'atenció educativa als infants en el temps lliure senyalen la **multiplicitat de models d'intervenció** que existeixen en els països de la comunitat.

Aquests models barregen diverses variables, amb un considerable mestissatge de fórmules, segons l'edat dels infants, l'accent del servei (més adreçat a l'atenció educativa global o més adreçat a la realització d'una activitat concreta), la titularitat pública o privada...

Una de les variables més interessants és la dependència o independència respecte de l'escola. Aquesta és, probablement, la classificació més funcional,⁵ aportada per organitzacions com la COFACE (Confederation des Organisations Familiales de la Communauté Européenne), que diferencia entre dos models bàsics referits a la població infantil en edat escolar:

Al primer model (*School based*) correspondrien la majoria d'iniciatives en països com Itàlia o Bèlgica. En aquest model la identitat territorial (el paper del barri, de l'entorn social i associatiu) té relativament poca importància, i, per contra, l'escola surt, com a institució, molt reforçada, ja que "resol" dintre seu tots els problemes d'horari dels infants i les seves famílies.

Al segon model (*Centre based*) correspondrien la majoria d'iniciatives en països com França, Dinamarca, Alemanya, Holanda, Luxemburg, Portugal i Regne Unit. En aquest model el territori sol cobrar una importància cabdal, i els centres acostumen a formar part de projectes comunitaris, urbanístics i d'animació social dels barris, districtes, pobles o ciutats. França és un exemple paradigmàtic d'aquest segon model, amb una particular vinculació a les escoles.

De tota manera, tots els països barregen una determinada proporció d'un i altre model, amb fluctuacions d'un a l'altre segons el moment històric i l'orientació de les polítiques d'infància en cada país.

⁴ Tal com descriuen Petrie, P., i Meijvogel, R. al dossier *Atención a la infancia fuera del horario escolar en la Unión Europea*, publicat per European Commission Network on Childcare and Other Measures to Reconcile Employment and Family Responsibilities of Men and Women. London: 1996.

⁵ Segons descriu Glissov, P. *Out of School in the European Union*, publicat per la COFACE, Brussel·les, 1994.

Avantatges i inconvenients de cada model

<i>El model basat en l'escola (School based)</i>	
Avantatges	Inconvenients
<p>La vinculació escola-família es reforça i el seguiment educatiu de l'infant pot ser més compacte.</p> <p>Les famílies no tenen que preocupar-se del desplaçament, perquè les activitats es fan a la mateixa escola.</p> <p>Els infants de parvulari se senten més segurs en un entorn ja conegut.</p>	<p>La dimensió territorial és més feble.</p> <p>L'escola pot lliscar cap a un tancament en si mateixa, si prescindeix de la relació o cooperació amb la resta d'entitats del territori.</p> <p>Els infants poden arribar a passar masses hores en el mateix espai.</p> <p>Els infants es mouen en els mateixos cercles d'amistats i poden arrossegar massa els rols consolidats a l'aula.</p>

<i>El model basat en el centre independent (Centre based)</i>	
Avantatges	Inconvenients
<p>La dimensió territorial és més forta.</p> <p>Els infants poden canviar d'escenari al llarg del dia.</p> <p>Els infants poden barrejar-se amb d'altres escoles i assajar rols alternatius dels consolidats a l'aula.</p> <p>Els interessos culturals es poden desvincular més fàcilment de la obligatorietat acadèmica.</p>	<p>La vinculació amb l'escola i la família no és automàtica i es corre el risc de no atendre les seves demandes.</p> <p>El centre pot lliscar cap a un tancament en si mateix, si prescindeix de la relació o cooperació amb la les escoles.</p> <p>Per a les famílies el desplaçament pot ser un entrebanc.</p> <p>Els infants petits poden sentir-se més insegurs.</p>

1.3. Models d'atenció educativa global a Catalunya

A Catalunya trobem els mateixos models bàsics d'intervenció⁶ identificables a Europa, és a dir, el model d'entitats o serveis estructurats des de l'escola (*School based*), on les **AMPAS** juguen un gran paper, i el model d'entitats o serveis estructurats des d'associacions independents (*Centre based*), representades sobretot pels **centres d'esplai** de funcionament diari.

Si combinem aquesta classificació senzilla amb la variable de **qui** promou cada model, obtenim el quadre següent:

	El servei es fa en centres independents	El servei es fa a les escoles
Ho promou una associació	Centres d'esplai de funcionament diari oberts als barris.	Activitats extraescolars promogudes per les AMPA a cada escola.
Ho promou l' administració	<p>Programes o espais de lleure infantil "normalitzat" en centres cívics o equipaments municipals.</p> <p>Centres oberts o programes o espais de lleure per a infants amb dificultats socials.</p>	Programes municipals d'activitats extraescolars a les escoles de la vila.

Aquesta classificació també és flexible, ja que no és el mateix qui promou i qui gestiona i de fet, existeixen moltes solucions híbrides:

- ✓ convenis AMPA-centre d'esplai per resoldre les activitats extraescolars dels infants d'una escola
- ✓ iniciatives de l'Administració que compten amb el teixit associatiu del poble per planificar i organitzar el lleure infantil
- ✓ centres d'esplai d'iniciativa associativa que, per la tipologia d'infants que acullen, podrien dir-se perfectament centres oberts...

De fet, no hi ha un únic model vàlid: **tots els models són vàlids** si parteixen de les necessitats de la població i alhora apunten cap a l'enfortiment dels agents educatius i de la xarxa que aquests poden teixir i consolidar, afavorint la qualitat educativa, el benestar social i el clima de convivència en el territori.

⁶ No comptem les intervencions del sector mercantil ni aquelles que no estan pensades originàriament per atendre les necessitats familiars o educatives de caire global, sinó que estan centrades en la realització d'activitats específiques: colles castelleres, coral infantil, escola de música...

2. EL PAPER DELS CENTRES D'ESPLAI A CATALUNYA

2.1. Un element valuós del patrimoni pedagògic català

Els centres d'esplai han estat un element permanent del paisatge pedagògic de Catalunya en els darrers quaranta anys.

El fenomen *centre d'esplai* va aparèixer, cap al final dels 60, lligat al desplegament social de la parròquia, com a continuació de les colònies d'estiu que aquesta organitzava, i amb un component bàsic de voluntarisme per part dels joves que s'hi enganxaven a fer de monitors en el seu temps lliure. Desenvolupaven la seva activitat en caps de setmana, sovint sense un marc jurídic clar, tot i que a la llarga s'imposà l'estructura d'associació sense afany de lucre com a fórmula més adient.

El centre d'esplai representa, molt genuïnament, allò que a Europa s'anomena "educació popular": no acadèmica, i que surt del poble per al mateix poble.

Amb el govern autònom i els primers ajuntaments democràtics, es va obrir la possibilitat de dedicar-s'hi professionalment en uns moments en què començava a tenir importància la consciència de com pot ser de bàsic el temps lliure en el desenvolupament de l'infant.

Amb aquest impuls, alguns centres d'esplai començaren a intensificar el seu funcionament, passant d'obrir un cop a la setmana a obrir cada dia. Aquest procés va disparar les expectatives, va elevar els pressupostos i va aixecar el llistó de qualitat exigible i de necessitat de professionalització.

Actualment, els centres d'esplai són un patrimoni pedagògic català que no ens podem permetre el luxe de desaprofitar. Ben al contrari, convé reforçar-los i situar-los com a interlocutors socials en la comunitat educativa.

- ✓ Des d'un **punt de vista social**, el centre d'esplai és una entitat educativa en el temps lliure d'infants i joves arrelada i identificada amb un territori (barri o poble), configurada com a associació sense afany de lucre, independent de l'Administració, que realitza un servei públic,. A mesura que es professionalitza, desenvolupa el treball conjunt de voluntaris i professionals i se situa en el sector de l'economia social.
- ✓ Des d'un **punt de vista educatiu**, un centre d'esplai és una entitat educativa que es planteja formalment l'educació integral d'infants i joves en el seu temps lliure. En un centre d'esplai es poden fer activitats de teatre, de natura, d'esport, de ludoteca, de música, de plàstica, de ciència, que els infants i joves duen a terme en grup i que els ajuden a relacionar-se i a interpretar millor el medi que els envolta.

No és, per tant, només un lloc on passar-ho molt bé, on es poden fer activitats més o menys atractives o engrescadores. Tot això es fa, però amb un projecte educatiu global, el qual es concreta de maneres diferents (amb funcionament diari, amb funcionament setmanal) i d'acord amb el territori, la història, les necessitats socials del moment i les característiques de la població infantil i adolescent atesa.

El centre d'esplai cultiva una personalitat pròpia que el fa identificable davant d'altres entitats i institucions. El centre d'esplai és una experiència d'educació **divertida, creativa i solidària**.

2.2. Activitats i serveis del centre d'esplai

El centre d'esplai que es proposa superar el marc tradicional de l'activitat de cap de setmana i donar resposta educativa global al lleure dels infants i joves en el temps paraescolar, extraescolar i de vacances, acaba estructurant una oferta d'activitat de manera estable i amb funcionament diari, en els àmbits següents:

Àmbit	Accent	Tipus d'activitats
Activitats bàsiques amb infants i joves	Grups i activitats de cap de setmana	<ul style="list-style-type: none"> • Grups de dissabte: Activitats d'accent convivencial (centres d'interès, celebració de festes populars, projectes de grup...) • Excursions: sortides a la natura, descobertes, esport verd...
	Esplai diari	<ul style="list-style-type: none"> • Tallers d'expressió, animació, natura, tecnologia. • Activitats globalitzades d'atenció als més petits • Esport de competició i esport lúdic • Jocs i ludoteca • Biblioteca o centre de lectura • Espai d'acollida i de trobada informal • Reforç escolar
	Activitats de vacances	<ul style="list-style-type: none"> • Colònies, campaments, casals d'estiu, rutes, intercanvis internacionals, camps de treball..
Activitats de servei a les famílies	Atenció directa a l'infant	<ul style="list-style-type: none"> • Cangurs al matí abans d'anar a escola • Acompanyament i recollida de l'escola
	Formació i lleure per a pares i mares	<ul style="list-style-type: none"> • Escola de mares i pares • Comissions i grups específics de mares i pares • Activitats de lleure específiques per a mares i pares
	Animació conjunta de pares, mares, fills i filles	<ul style="list-style-type: none"> • Excursions familiars • Espais de joc conjunt mare/pare/infant • Festes d'aniversari
Activitats de serveis a les escoles	Suport al mestre i al grup classe	<ul style="list-style-type: none"> • Atenció a l'infant amb disminucions • Colònies escolars i viatges de final de curs • Oferta de tallers i ludoteca a les escoles
	Temps de migdia a l'escola	<ul style="list-style-type: none"> • Menjador escolar (espai de menjar i de lleure)
	Lleure en temps extraescolar	<ul style="list-style-type: none"> • Activitats extraescolars • Casals d'estiu
Activitats de servei al barri o població	Dinamització cultural	<ul style="list-style-type: none"> • Festes populars al barri o població • Dinamització d'exposicions, museus...
	Activitats cíviques i de cooperació	<ul style="list-style-type: none"> • Campanyes cíviques i de cooperació i solidaritat • Reivindicacions ciutadanes • Programes de lluita contra l'exclusió

3. LA COOPERACIÓ ENTRE EL MOVIMENT D'ESPLAI I LES AMPA A CATALUNYA

3.1. Perquè cal cooperar?

La cooperació entre tots els agents educatius d'un territori ha de ser el punt de partida de les accions i polítiques d'infància, educació i lleure en cada municipi. La cooperació es necessària per diverses raons:

- ✓ La primera raó i més evident és que actualment **cap institució pot adjudicar-se l'exclusiva de l'educació**, perquè els reptes educatius del proper mil·lenni demanen la suma d'esforços coordinats. "L'escola no pot ni ha de fer-ho tot"⁷. No seria just, ni satisfactori.
- ✓ La segona raó és que la cooperació educativa en el territori **reforça la identitat territorial**, l'autoestima col·lectiva i la qualitat de vida dels barris i poblacions.
- ✓ La tercera raó és que la cooperació educativa potencia el **progrés particular** de cadascun dels agents educadors, multiplicant l'eficàcia. Comptar amb interlocutors, crear xarxa, relacionar-se i treballar en equip és un valor afegit a la personalitat de cada agent educador, i el proper mil·lenni encara accentuarà més aquest efecte.

En definitiva, del que es tracta és de començar a fer operatiu el concepte més ampli de **comunitat educativa**. "La comunitat educativa està formada per les persones i les entitats intencionalment formatives (escola, família, institucions locals, associacions). Aquesta comunitat educativa és àmplia i oberta: l'escola ha de ser un cos integrat en l'entramat de les institucions educatives i en les estructures socials del territori."⁸

A Catalunya comptem amb un ventall d'iniciatives socials en l'àmbit de l'educació potencialment capaç de fer realitat aquesta comunitat educativa:

- ✓ D'una banda, "les **AMPA** són, sens dubte, el referent més important de la participació de mares i pares en el sistema educatiu, i han exercit durant els darrers vint-i-cinc anys una forta pressió social davant de les administracions per tal de promoure i defensar una xarxa d'escoles públiques de qualitat. Alhora, han fet possible una oferta d'activitats complementàries, extraescolars i de serveis en els centres"⁹.
- ✓ D'altra banda, a Catalunya hi ha prou **teixit associatiu en el lleure** dels infants amb una llarga trajectòria, i cal aprofitar-ho. El nostre país posseeix una trama d'iniciatives socials prou sòlides i amb prou història com per servir de base excel·lent a la construcció de les ciutats educadores. Aquestes entitats d'educació no formal tenen molts elements en comú amb els moviments de renovació pedagògica, per la qual cosa el nostre país pot ser pioner en la corresponsabilitat educativa.
- ✓ Finalment, els **moviments de renovació pedagògica** representen el sector del professorat amb una concepció més oberta i progressista de l'educació formal, amb una llarga tradició i significació en la recerca de qualitat educativa i d'igualtat d'oportunitats per a tots els infants i joves.

Tenim, doncs, les eines per construir *l'educació més enllà de l'horari lectiu*.

⁷ Documents del Primer Congrés de la Renovació Pedagògica, núm.7, pàg. 11.

⁸ Documents del Primer Congrés de la Renovació Pedagògica, núm.11, pàg. 5

⁹ Extret del Manifest "Eduquem més enllà de l'horari lectiu", FaPac-FCE, Barcelona 3 d'abril del 2001

3.2. Com podem cooperar en l'àmbit de les activitats extraescolars i els serveis educatius?

El 3 d'abril del 2001 la FaPac i la Fundació Catalana de l'Esplai vam signar un acord per començar a treballar junts en la recerca i consolidació de projectes d'atenció educativa global en el lleure extraescolar, paraescolar i de vacances dels infants i adolescents.

Es tracta d'un projecte pioner al nostre país quant a cooperació educativa entre entitats d'iniciativa social en el camp educatiu. El projecte comença enguany amb el seguiment d'una experiència pilot i l'elaboració d'un llibre blanc sobre les activitats extraescolars i els serveis educatius. Parteix d'una voluntat clara de treball en xarxa:

"Volem que el centre educatiu enforteixi la vinculació al territori, i que tots els agents de la comunitat educativa: mestres, pares, administració local, esplais, associacions, assumeixin la corresponsabilitat de l'educació.

- ✓ Les **famílies** han d'implicar-se fortament en l'ocupació del temps lliure dels infants i adolescents, no delegant en l'escola o l'institut la resolució d'aquest espai educatiu.
- ✓ El **professorat** també ha de poder-se implicar, assegurant que les intervencions en el lleure són coherents amb el projecte educatiu de centre i el recolzen.
- ✓ Les **administracions públiques** han de garantir el suport infraestructural, vetllar per la qualitat i assegurar l'accés a aquests tipus de serveis per part de la població amb més dificultats.
- ✓ **Les associacions i les entitats de lleure** han d'aportar el seu bagatge de treball educatiu en el temps lliure dels infants i dels adolescents.

Estem convençuts que les respostes de proximitat, arrelades al territori, són les més eficaces i les que millor resolen els reptes de qualitat i de consolidació dels projectes".¹⁰

Aquestes respostes poden concretar-se en **l'escola**, en **entitats d'esplai** o en combinatòries d'ambdós models d'intervenció, perquè ambdues iniciatives, com ja hem dit, poden ser igualment vàlides si parteixen del principi de corresponsabilitat.

La FaPac i la Fundació Catalana de l'Esplai s'han proposat, com a primera fita d'aquest acord, impulsar una experiència pilot amb una vintena de centres públics de deu municipis diferents, que comparteixen aquests mateixos objectius. D'altra banda, la Federació de Moviments de Renovació Pedagògica i representants dels Ajuntaments de les poblacions on es desenvolupa l'experiència pilot, també aportaran la seva visió i perspectiva sobre el tema.

Es tracta de compartir experiències, valoracions i propostes susceptibles de ser generalitzables. Un dels resultats que es proposa aquesta experiència pilot és l'elaboració d'un llibre blanc sobre els serveis i les activitats extraescolars. El servei d'acollida al matí, el temps del migdia amb el menjador escolar, les activitats extraescolars, els casals i les colònies d'estiu, els esplais del cap de setmana, les estades de natura,... constituïran l'objecte d'aquesta reflexió.

En definitiva, un treball que, a partir d'unes bones pràctiques i les seves valoracions, esdevindrà un marc de referència en els propers anys, pel desenvolupament de les activitats educatives que van més enllà de l'horari lectiu.

¹⁰ Ídem òp.cit.